

«Ата» жана «Апа» сөзүнүн теги каякта?

Адам ата пир болгон,
Обо эне үр болгон,
Алар бизге бир болгон.
Адегенде, дил болгон,
Дил таптаза нур болгон,
Дил айланып-тил болгон.
Тил баарына бир болгон.
Тил бөлүнүп, кир болгон,
Дил бузулуп, зил толгон.
Тил бөлүнүп - миң болгон?
Тилди миңге ким бөлгөн?
Тилди бөлгөн ким болгон?!
Дил кирдебес болсочу,
Тил бузулбас болсочу,
Дил өзгөрбөс болсочу,
Тил бөлүнбөс болсочу!
Кантип коргойм дилимди,
Кантип сактайм тилимди!
Кантип дилим нур болор?
Кантип тилим бир болор?!

Ооба, чынында эле, абалтадан берки адамзат баласынын дүйнөтаанымында «Баарынын башатында Алла Таала болгон, Алла Тааланын кудурет-күчү менен Адам ата менен Обо эне жаралган», -деген түшүнүк бар эмеспи. Бул жалпылык ааламды бир бүтүндүккө бириктирип тургансыйт.

Андай болсо, адам баласынын жан дүйнөсүнөн жаңырып чыккан алгачкы дем, алгачкы сөз ошол **Адам ата** менен **Обо энеден** башталган. Ал экөө өздөрүнөн кийин жаралган баарынын атасы менен энеси болгон. Ошондуктан, алар бүгүнкү, бырын-чырыны чыгып бөлүнүп, алды-артын таппай, баш-аягын көрбөй, кайда барарын билбей алдастап- алгалап бараткан бардык адамзат баласынын атасы менен энеси!

Мунун далили бир эле нерсе: азыркы адамзат баласынын, кайсы гана эл, кайсы гана улут болбосун, каерде гана жашап өмүр кечирбесин, Адам атаны «ата» деп, Обо энени «эне» деп айткан алгачкы бир сөзү. Ал бүгүн да, канча заман өтсө да өзгөрбөстөн келатат жана ошол бойдон өзгөрүүсүз кала берет.

Анда, сөздү эне тилибизден баштайлы. Кыргыз уул – кызы атасын «ата», энесин «апа» дейт. Албетте, бул сөздөр Кыргыз ата менен Кыргыз

эненин алгач оозанган биринчи сөздөрү. Ошондуктан, «ата», «апа» деген сөздөр-эң биринчи ыйык сөздөр. Ал сөздөрдүн ыйыктыгы-алгач ирет айткан сөздөрү үчүн гана эмес, алардын түпкү атасы --Адам ата, түпкү энеси- Обо эне экендигинен да, алардын аттарын замандан заман өтүп, башат күнү канча заман артта калганына карабай, алиге унутулбай келаткандыгы менен да ыйык.

Адам атанын өзү да, ысмы да кийинки урпагы үчүн туу болор түшүнүк катары, андан соң, туу тутар тумар сөз катары калды; «ата» деген сөз урагынын оозунан түшпөс урааны катары калды, анан ал «ада», андан «ата» болуп өзгөрдү; Алла Тааладан кийинки жалгыз ыйыгынына айланды, анан жүрүп-жүрүп бүгүнкү күнгө жетти.

«Обо» сөзү да андан кем эмес ыйык тутар тумар сөзүнө айланган, ал «опо», андан «апага» өткөн. Анын андай болгонун бүгүнкү кыргыз уул-кызы гана эмес, Адам ата менен Обо энеден тараган бүткүл дүйнө элинин уул-кызы аңдабайт, сезбей келет! «Апа» деп- Обо энени, «ата» деп- Адам атаны айтып чакыраарын баамдабайт!

Ушул эле сөздү, башканы мындай коёлу, бир тууган казак уул-кызы да айтат, атасын «ата», «аке» дейт, апасын «ана» дейт. Өзбек уул –кызы- чоң атасын «ота» дейт, апасын «она» деп чакырат. Түбү бир түрк уул- кызы атасын «ада», «баба» дешсе, апасына «анне» деп эркелейт. Апасын чубаштар дагы «анне», якуттар «ийэ», хакастар «иче», татарлар «ана», башкырлар «эсе», түркмөндөр «еже», азербайжандар «апа» деп келишет. Ал эми атасын чубаштар «атте», якуттар «аба», хакастар «ада» жана «паба» дешсе, татарлар менен башкырлар да, азербайжандар да «ата», түркмөндөр «даде» деп эркелейт.

Албетте, бул - тектеш тилдердин мисалдары. Славян менен роман-герман тилдерин байкайлычы. Мисалы, орустун уул-кызы атасын «отец» дээри белгилүү. Бул орус тилиндеги отец сөзү орус тили башка тил болгонуна карабастан, кыргыздын «ата» деген сөзүнө дээрлик жакын. Мында, албетте, «от...ец» сөзүнүн түбү «ата» сөзүнүн фонеткалык жактан өзгөрүп, андагы ат бөлүгү от болуп өзгөргөн варианты экенин гана байкоо керек.

Ал тургай, славян элдериндеги фамилиялардын айтылышында Обо эненин аты **оба** болуп өзгөрүп, аял затынын фамилиясында жалганып келерин да байкабайбыз. Мисалы: славянча фамилия, мисалы, «Андреева» болуп, анын аял экенин (женский родду) же, тагыраак айтканда, «апа» экенин туюнтса, андагы «ова» бөлүгү кыскарып «ов» болуусу менен, (мисалы «Андреев») эркек адам экенин туюнтуп калган-десек болот.

Ошол эле славян элдеринин ичинде, мисалы, фин тилинде апаны «аити», корелдиктер «муаммо» жана «ема» дешсе, вен тилинде «мам», эстондуктар «ема» дешет; ал эми ушул эле сөздү эрзян жана горномарийликтер «ава», мокшардыктар «тятя», удмурттар «аней», «нэнэй» жана «меми» деп чакырса, коми эли «мам» дешет. Ал эми ушул эле тилдерде «ата» сөзү фин элинде «иса», карелдиктерде «туатто» жана «иса», вен тилинде «тат», эстончо «иса», арзян тилинде «тетя», мариликтерче

«ача», горномарийликтерде «ати» жана «атя», мокшанча «аля», удмуртча «атай», ал эми коми элинде «бать» деп айтылат. Кызык бекен?

Бул тилдердеги бир жалпылыкты байкайлычы: аларда, көбүнчө, апаны туюнтууда **ан, мам, ем** уңгу же түп бөлүгү, ал эми атаны туюнтууда **ат,ет** жана **ят** уңгу же түп бөлүгү сакталып, баарынын түбү бир экенин билдирип үндөшүп тургансыйт.

Ошол эле славян калкынын батыш жана түштүк бутагында, атап айтканда, поляк тилинде апаны «**матка**», чехтерде «**майка**» жана «**мама**», ал эми эски чех тилинде «**матер**» деп айтылса, болгарлар «**майка**» дешет экен. Ал эми белорустар апасын «**маци**» жана «**матка**» дешсе, украин тилинде «**мати**», «**матир**», «**неня**» жана «**мама**» делинет. Македондуктар менен хорбаттар болсо бирдей эле «**майка**» дешет экен. Ошол эле элдерде, анын ичинде, поляк тилинде «ата» сөзү **ожсиес**», чех тилинде «**отес**» (орустилиндеги **отец** сөзүнө үндөш), болгарча «**баца**» жана «**татко**», белорустарда «**бацька**», ал эми украин тилинде «**батько**», «**тато**», «**татусь**» болсо, македон тилинде «**татко**», хорбатча «**отас**» делинет.

Дүйнөнүн көп эли сүйлөгөн роман тилдеринде бул багытта андан беш бетер кызык далилдер учурайт. Айталы: француздар апасын «**мере**», атасын «**пере**» дешсе, италяндар апасын «**мадре**», атасын «**падре**» дешет экен. Румындар апасын орустарча «**мама**», атасын «**тата**» дешет. Ал эми, испандар болсо, апасын италяндарча «**мадре**» дешсе, атасын ага уйкаштырып «**падре**» дешет. Демек, румын менен испандар апасы менен атасын дээрлик бирдей айтып чакырышат экен.

Герман тилдеринде да бул сөздөр бири-бирине үндөшкөн далилдер жок эмес. Мисалы: апасын англичандар «**мотьер**», атасын «**фатьер**», немецтер апасын «**муттер**», атасын «**ватер**», нидерланддар апасын «**моедер**», атасын немецтерден бир аз жумшагыраак «**вадер**» деп чакырса, норвеждер апасын «**мамма**» жана «**мор**», атасын «**фар**» жана «**паппа**», ал эми шведдер апасын «**модер**», «**мор**» жана «**мамма**», атасын болсо норвеждиктерче «**фар**» жана «**паппа**» деп келишет

Демек, булардан бир континетте эзелтеден бери аралаша жакын жашаган славян, герман жана роман тилдеринде **апа** менен **ата** сөзү бирдей эле жакын формадагы лексема катары аталганын байкадык. Аларда апаны бири-биринен фонетикалык жактан гана айырмаланып, лексикалык жактан окшош, морфологиялык жактан түптөш : **мама, матка, маци, майка, майка, мазе, мадре, мотер, муттер** же **мамма** деген аталыш жашап келет. Алардын курамында **ма, ме** же **мо** деген бирдиктүү жалпы уңгу же түпкү бөлүгү көзгө да даана көрүнөт жана кулакка да даана угулуп турат.

Бул жалпылык эмнени каңкуулайт? Эстейличи, кыргыздардын лексиконунда эненин эмчегин **мамак** деп да айткан сөз (лексема) бар. Ал эненин эмчегин туюнтат. Айрымдар кыргыздын бул **мамак** (эмгек) сөзү славян тилиндеги **мама** сөзүнөн улам айтылып калган – деши да ыктымал, же тетирисинче. Албетте, бул эки сөздүн ассосациялык жалпылыгынын бар экенин эч ким танбайт. Андай болсо, бул **мамак** сөзү байыртадан бери эле евразия континентинде жанаша жашаган бардык кыргыз-кыпчак, роман-

герман жана славян элдердин тилинде бардей эле жашап келаткан аял-эненин (энеликтин!) бир ыйык белги-символу катары эмчек –мамактын жалпы аталышынан калган болуп жүрбөсүн? Андай болсо, кыргызбы, славян калкыбы, роман же герман элиби- түбүндө бир тилде сүйлөп, улам замандан –заман өтүп, мамлекеттик-аймактык бөлүнүүдөн улам тили-дили башка болуп өзгөрүп, ошентсе да, түпкү жалпылык өлбөй сакталып кала берген!- деп жыйынтыкка келсек болбойбу?

Ушунун өзү- дүйнөлүк денгээлде ой жүгүрткөн белгилүү кыргыз физиги Самат Кадыровдун байыркы «уңгу талаа» аттуу гипотезасын кайрадан көңүлгө салат. Ал «уңгу талаа» түшүнүгү адам баласынын жаралышынын да, таралышынын да, тили менен тилинин пайда болушунун да бирдиктүү түпкү ордосунун, башатынын бир экенин далилдеп турат.

Тилдердин монгол жана тибет топторунда булардан бир аз айырмалуу далилдерди учуратууга болот экен. Алалы: монголдор энесин «эх», атасын «аав» жана эцег», буряттар апа сөзүн «эхе» жана «эжы», атасын «эцеге» жана «ава», ал эми калмык тилинде апа сөзү «эж» жана «аак», ата сөзү «эцк», «бааж», «дээде» жана «аак» делинет экен. Бул мисалдар, эмнегедир, кыргыз-түрк, славян, герман жана роман тилдериндеги жалпыга бирдей белгилерден алысыраак учурагандай көрүнүштөрдү алдыга тартат. Ошентсе да, алардагы энени туюнткан **эх, эж, эхе, эжы** лексемалары, атаны туюнткан **аав, ава дээде** деген уңгулар, баары бир, эненин **эх, эхэ, эже** болуп, атанын **баба, дада** болуп өзгөргөн формаларын түз айтпаса да, кыйытып айтып турат.

Көрдүңүздөрбү? Дүйнөнүн дээрлик бардык тилдеринде **ата** менен **апа** сөзү дээрлик бирдей айтылат экен! Алардын көбү айрым фонетикалык өзгөрүүлөргө учурап, же морфологиялык жактан башкача куралып, биринде **отец**, биринде **атте**, биринде **ота**, биринде **ватер**, биринде **фатер**, биринде **тата**, дагы биринде **татто**, башкасында **фатер**, дагы бир башкасында **падре** ж.б. деп айтылса да, баарынын курамында Адам атанын ысымынын түпкү **ад (ат)** бөлүгү баарынын уютку-уңгусу, түп-негизи болуп кала берген.

Ушунун өзү **ата** жана **апа** сөзүнүн жаралыш тегинин бир экенин билдирип турат!

Ушунун өзү, адегенде, Адам ата менен Обо эне бир болуп, алардын ысмы өзүнүн урпактарына түп сөз, уңгу түшүнүк, башат аталыш болуп бергени жалган эместигин далилдейт!

Бул-улуу жалпылык, жогоруда кеп кылган «уңгу талаа» (С.Кадыров) азыркы бардык Адам баласынын, асыресе, Жер шарынын батышы менен чыгышын, түндүгү менен түштүгүн бириктирип турган улуу далил-**ата** жана **апа** деген ыйык эки сөз экен! Ошол эки ыйык сөз Жер шарынын батышы менен чыгышындагы, түндүгү менен түштүгүндөгү суу ичип, абадан дем тартып жашаган бардык адам баласынын абалкы атасы менен энеси бир экенин, алар: Адам ата менен Обо эне экендигин далилдеп турат!

Буга ишенебизби, ишенбейбизби?

Тилибизди ким бөлдү, дилибизди ким бөлдү?

Эми алар биригеби, бирикпейби?

